

Migrace

jako globální fenomén

ROBERT STOJANOV,
JIŘÍ NOVOSÁK,
TOMÁŠ DROBÍK,
TADEUSZ SIWEK

Jedna z nejstarších, nejvýraznějších a v podstatě všudypřítomných forem globalizačních procesů je migrace obyvatelstva. Lidé se vždy dočasně nebo na stálo přemísťovali v rámci geografického prostoru na různě dlouhé vzdálenosti (srovnej s HELD et al., 2003: 283). V průběhu první poloviny devadesátých let minulého století více než dvě procenta světové populace žilo mimo zemi původu a velmi těžko budeme na světě hledat národ, který by migrací obyvatel nebyl zasažen (POKU & GRAHAM, 2000: 2). V roce 2000 byl odhadovaný počet mezinárodních migrantů (jednoduše definovaných jako lidé žijící déle než rok mimo zemi svého původu) kolem 175 milionů, což byl každý třicátý pátý člověk na planetě (UNFPA, 2004: 25).

Globalizace a migrace

Ve srovnání s minulostí se příčiny současných trendů světové migrace výrazně proměnily a již nejsou charakterizovány pouze zvýšenou mírou stálého přesídlení do zahraničních regionů, ale také nesčetnými typy dočasných, cyklických migrací různé délky spojené s řadou důvodů (POKU & GRAHAM, 2000: 2). Zásadní změnu zaznamenala Evropa, která historicky byla dominantním migračním zdrojem pro některé regiony Asie, Afriky a Latinské Ameriky. Od konce šedesátých let minulého století se naopak (především západní) Evropa stává centrem masivního nárůstu imigrace z rozvojových zemí, především Afriky, Asie, Středního východu a zemí Karibiku. Podobné trendy zaznamenávají i ostatní hospodářsky rozvinuté oblasti, a tím se jejich společnosti stávají multietnickými. Tím se fenomén mezinárodní migrace stává jedním ze základních strukturálních rysů téměř všech industrializovaných zemí (MASSEY et al., 1997: 257).

Globalizační procesy stimulují migraci, a naopak. Rozvoj dopravy a dopravních sítí (především levné letecké dopravy) umožňuje rychlý masový přesun osob a rozvoj globálních komunikačních sítí (především elektronických médií a mobilních telefonů) umožňuje srovnání jednotlivých regionů v mnoha dimenzích (ekonomické, sociální, politické, kulturní) a zároveň i spatření „modernizačních lákadel“ a kulturních vzorců bohatých

společností (volně podle GRAHAM, 2000: 188). Naopak, přísun levné pracovní síly umožňuje výrobu levného zboží, které tak může být exportováno na globální trh.

Teorie migrace

Teorií vysvětlujících příčiny mezinárodní migrace v současném globalizovaném světě je celá řada, ale ani jedna z nich není koherentní nebo úplná a pro většinu z nich je charakteristický multikulturní přístup. MASSEY (1997) dělí příčiny migrace podle jednotlivých přístupů k migraci a obecnějším teoriím. Neoklasická ekonomie chápe migraci jako individuální rozhodnutí jedince, který se snaží maximalizovat své příjmy. Při rozhodování, zda migrovat či zůstat v zemi původu, se jedinec rozhoduje na základě analýzy nákladů na přesídlení a potenciálních příjmů z migrace plynoucích. Důležitou roli tak hrají především rozdílná výše mezd a míra nezaměstnanosti mezi různými zeměmi (regiony). Naopak teorie „nová ekonomika migrace“ (new economics of migration) bere v potaz podmínky na různých trzích, ne jenom na trhu práce. Z tohoto pohledu se migrace jeví jako rozhodnutí domácnosti (rodiny, komunity) minimalizovat rizika v rámci rodinných příjmů nebo získat nový kapitál či status pro rodinné hospodářské aktivity. Ve skutečnosti si tyto teorie nemusí a priori odporovat, naopak se mohou v jednotlivých případech doplňovat. Je vysoce pravděpodobné, že indivi-

duální rozhodnutí maximalizovat své příjmy může napomoci rodině (klanu, komunitě) ve zvýšení jejího kapitálu ve formě remitencí, a naopak (MASSEY et al., 1997: 257–8).

Teorie duálního pracovního trhu a teorie světového systému obecně ignorují rozhodování na mikroúrovni, protože se zaměřují na síly na vyšší úrovni agregace. Obě teorie vnímají imigraci jako přirozený důsledek ekonomické globalizace a uvolňování trhu napříč národními hranicemi. Představitelé první teorie zdůrazňují význam (pull) faktorů v cílových zemích, které lákají přistěhovalce. Typickým příkladem je chronická poptávka po flexibilní a levné pracovní síle. Stálý přísun takové pracovní síly umožňuje udržet pracovní podmínky a mzdy na nízké úrovni v určitých hospodářských odvětvích (MASSEY et al., 1997: 261–2).¹ Zastánci teorie světového systému se domnívají, že mezinárodní migrace je především důsledkem formování kapitalismu v rozvojových zemích, kdy migrační proudy jsou v opozici vůči směru proudu zboží a kapitálu. Investice kapitálu způsobují ve zdrojových zemích takové změny (např. nákup půdy, těžba surovin, efektivnější technologie využití na velké plochy likvidující místní malé zemědělce), které místní obyvatele vykořeňují z jejich tradičního způsobu života (obživy) a nutí je přesunout se do periferních oblastí nebo hledat zdroje obživy v zahraničí (MASSEY et al., 1997: 262–3).

Důležitou roli hrají i podmínky, za kterých mezinárodní migrace probíhá, například fungující sítě převaděčů, institucionální podpora hnutí zabývajících se různými problémy souvisejícími s migrací (např. právní a humanitární pomoc), sítě spojující migranty, bývalé migranty a místní populaci, názory a nálady veřejnosti vůči imigrantům v cílových zemích, historický vývoj, mezinárodní vztahy (podle MASSEY et al., 1997: 263–4).

DEMUTH (2000) klasicky rozděluje příčiny migrace na dobrovolné (voluntary) a okolnostmi vynucené (forced). Dobrovolná migrace je aktem člověka, který se rozhodl opustit svůj domov na základě své nevy nucené volby (studium či stáž v zahraničí, nová pozice v zaměstnání aj.). Dobrovolnou migraci pak dělí na pracovní migraci, ne-imigraci (stáž v zahraničí), řetězovou migraci (mířící za příbuznými) a migraci za lepším životem (betterment migration). (DEMUTH, 2000: 35). K tomu je třeba poznamenat, že mnoho forem pracovní migrace nelze chápat jako dobrovolné – například nutnost zabezpečit rodinu

při nemožnosti nalezení dostatečného výdělku nebo obživy v zemi původu. Demuth uvádí příklady Zimbabwe a Etiopie, které zasáhla velká sucha v období 1983–1985, kde se potom 60 procent rodin muselo spoléhat na remitence zasláné členy rodin pracujících v zahraničí. Zde se tedy dobrovolné a nedobrovolné příčiny migrace mísí (DEMUTH, 2000: 33–4).

Nedobrovolnou migraci Demuth nejprve dělí na migraci přímo či nepřímo zaviněnou člověkem nebo environmentálními faktory (hladomory způsobené suchem, záplavy, klimatické oscilace, vulkanické erupce aj.). I v tomto ohledu Demuth připouští, že se oba faktory mohou prolínat (nejčastěji jsou uváděny příklady chudoby nebo klimatických změn). Mezi faktory výhradně způsobené člověkem a nutící obyvatele migrovat mimo jejich obydlí řadí příčiny zmíněné v člancích Ženevské konvence chránící práva uprchlíků. Obecně se jedná o oběti porušování základních lidských práv (z důvodů rasy, náboženství, národnosti, zastávání politických názorů, příslušnosti k určité sociální skupině) nebo oběti civilních válek (DEMUTH, 2000: 35).

Charakteristika mezinárodní migrace ze Střední Asie, z Mongolska a z Číny do Česka

Česká republika se postupně stala cílovou zemí mezinárodní migrace. Význam různých motivů v rozhodovacím procesu migrantů, kteří přicházejí do Česka, můžeme dokumentovat na příkladu výpovědí respondentů rozhovorů vedených se žadateli o azyl, které byly realizovány na přelomu let 2005 a 2006. Z geografického hlediska se zaměříme na žadatele o azyl z regionů Střední Asie,² Mongolska a Číny. Analýzy socioekonomických, environmentálních, politických, etnických a kulturních struktur navíc poukazují na širokou množinu potenciálních motivů migrace ze zájmových regionů. Rozsah článku nedovoluje vyjmenovat všechny, proto vybíráme jen nejčastěji uváděné příčiny shodující se se získanými zdroji.

Ekonomické motivy

Sledované země jsou charakteristické vysokou mírou chudoby. V Číně v důsledku transformačních procesů ekonomiky roste počet osob s vyšším příjmem a vzděláním (např. YAO 1999), jejichž ekonomický status jim zajišťuje dostatečné prostředky k migraci s motivovanou

snahou o zvýšení kvality života. Na druhé straně ovšem stojí sociální faktor dramaticky se zvyšující míry nezaměstnanosti v Číně a rostoucí nabídky pracovní síly jako důsledek vnitřní migrace. Emigrace může být také motivována otázkou kvality a přístupu k základním sociálním službám (zdravotní péče, školství a další) s ohledem na rozpad tradičních sociálních systémů transformujících se ekonomik (např. FALKINGHAM, 2005 pro postsovětské země Střední Asie). Tento motiv obecně získává značnou váhu ve vztahu rodičů k dětem.

Environmentální motivy

Země obou sledovaných asijských regionů jsou tradičně ovlivněny řadou nepříznivých environmentálních faktorů. K nejvýznamnějším problémům v tomto směru patří výskyt extrémních klimatických podmínek v oblastech s tradičním nedostatkem vody (severní a severozápadní Čína, některá významná města v Číně). Například vysoký pokles stavu dobytka v Mongolsku v období 1999–2002 byl zapříčiněn střídáním období sucha a tuhých zim (MEARNS, 2004) a rovněž nevyrovnanost produkce obilovin v Afghánistánu v tomto období je připisována dlouhotrvajícímu suchu (GUIMBERT, 2004). Zvyšující se nejistota daná environmentálními faktory tak může výrazně ovlivnit rozhodování obyvatel k migraci (například u zemědělců). Migrace z environmentálních příčin může být rovněž vyvolána činností člověka. Příklad Aralského jezera se stal v tomto směru jedním z neznámějších, kdy důsledky vysychání Aralského jezera jsou pro místní obyvatele bojem o přežití. Emigrace se pak zdá být jediným možným řešením (SMALL, BUNCE, 2003).

Politické a bezpečnostní motivy

Většina sledovaných zemí s výjimkou Mongolska je vnímána jako politicky nesvobodná s autokratickým systémem vlády, silnou kontrolou nad opozicí, nevládními organizacemi a médii (např. AKINER, 2003 pro postsovětské republiky Střední Asie). Politická perzekuce osob tak může představovat významný motiv migrace z těchto zemí. Válečné konflikty bezprostředně ohrožující lidské životy patří k nejčastějším motivům nucené migrace. Afghánistán představuje od osmdesátých let minulého století v důsledku opakujících se ozbrojených konfliktů jednu ze zemí s nejvyšším počtem uprchlíků na světě (JAZAYERI, 2002).

Etnické a náboženské motivy

Situace zkoumaných zemí z hlediska etnického a náboženského složení rovněž vytváří vysoký potenciál vzniku konfliktů, které následně mohou vyústit do rozhodnutí opustit dané místo. Například nové autoritativní vlády postsovětských republik Střední Asie kladou velký důraz na národnostní otázku. Tato skutečnost spojená se ztrátou bývalých privilegií vedla k masové reemigraci ruského etnika z regionu (AKCALI, 2003), především do Ruska. Celkový podíl Rusů v regionu Střední Asie díky tomu neustále klesá – z 19,3 procenta na počátku devadesátých let se snížil na 12,4 procenta na počátku 21. století, přičemž regionálně nejvyšší úbytek zaznamenal Kazachstán (ze 40 procent na 28 procent) a Kyrgyzstán (ze 17 procent na 12 procent) (CUMMINGS, 2001: 144). Vzhledem k přeshraničním etnickým přesahům ale území zůstává nadále velmi nepřehledné.

Z hlediska náboženského ve Střední Asii dominuje islám, ale i zde nacházíme dědictví sovětské epochy, která se vyznačovala vynuceným záměrným mícháním etnik a náboženských skupin. Proto zde dnes kromě muslimů z dominantních etnik žijí především pravoslavní křesťané (převážně Rusové a Ukrajinci). V poslední době zde narůstá intenzita působení radikálních islamistických skupin. Kromě Afghánistánu, kde tyto síly patřily k významným bojujícím stranám občanské války, se tyto síly projevují zvláště v Uzbekistánu (COLLINS, 2002: 149; srovnej s KARAGIANNIS, 2006).

Migrace je výsledkem souhry strukturálních i individuálních motivů

Otázky hledající odpovědi na příčiny mezinárodní migrace v podstatě vyžadují pochopení toho, proč drtivá většina lidské populace nikam nemigruje a proč většina z těch, co migrují, zůstává v zemi svého původu. Výzkum současných migračních procesů si vyžaduje použití metod a nástrojů mnoha disciplín, různých úrovní analýz a rozdílné přístupy i hypotézy. V potaz je třeba vzít strukturální síly, které podporují emigraci ze zdrojových zemí (např. chudoba, nezaměstnanost, degradace životního prostředí) a strukturální síly, které vytvářejí cílové země atraktivními (např. vyšší mzdy, rodinní příbuzní, klidný region). Samozřejmě významnou roli hrají i individuální motivace a cíle jednotlivých migrantů (např. jejich plány, vzdělání, pozice v zaměstnání) a sociální i ekonomické struktury, které napomáhá-

jí spojení zdrojových a cílových oblastí (např. zaslání remitencí, doprava, skupiny převaděčů). Nejčastěji se jedná o kombinaci motivů, které ještě mají své objektivní či subjektivní příčiny. Jedno je však jisté, české představitele a veřejnost tyto motivy a faktory musí zajímat, pokud chtějí hrát v globálních procesech mezinárodní migrace konstruktivní roli.

Robert Stojanov (1974) je vědeckým pracovníkem na Univerzitě Palackého v Olomouci a zabývá se problematikou mezinárodní migrace.

stojanov@centrum.cz

Jiří Novosák (1979) působí na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně, věnuje se migraci.

j.novosak@centrum.cz

Tomáš Drobík (1980) je odborným asistentem Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Ostravské univerzity.

Tomas.Drobik@osu.cz

Tadeusz Siwek (1953) je docentem na Ostravské univerzitě a zabývá se národnostními problémy.

Tadeusz.Siwiek@osu.cz

Prameny

- AKCALI, P.: Nation-state building in Central Asia: A lost case? Perspectives on Global Development and Technology, 2003, Vol. 2, No. 3–4, pp. 409–429.
- AKINER, S.: Political processes in post-soviet Central Asia. Perspectives on Global Development and Technology, 2003, Vol. 2, No. 3–4, pp. 431–458.
- COLLINS, K.: Clans, Pacts, and Politics in Central Asia. Journal of Democracy 13. 3. 2002.
- CUMMINGS, S. N.: Happier Bedfellows? Russia and Central Asia Under Putin. Asian Affairs, 2001, Vol. 32, issue 2, p. 142.
- DEMUTH, A.: Some conceptual thoughts on migration research. In: AGOZINO, B. (ed.): Theoretical and methodological issues in migration research. Aldershot, Ashgate, 2000, pp. 21–58. ISBN 0 7546 1273 2.
- FALKINGHAM, J.: The end of the rollercoaster? Growth, inequality and poverty in Central Asia

and the Caucasus. Social Policy & Administration, 2005, Vol. 39, No. 4, pp. 340–360.

GRAHAM, D. T.: The people paradox. Human movements and human security in a globalising world. In: GRAHAM, D. T.; POKU, N. K. (eds): Migration, Globalisation and Human Security. London: Routledge, 2000. ISBN 0-415-18436-3.

GUIMBERT, S.: Structure and performance of the Afghan economy. Washington D.C.: World Bank, 2004, 38 pp.

HELD, D., et al.: Global Transformations. Politics, Economics and Culture. Polity Press, 2003. ISBN 0-7456-1499-X.

JAZAYERI, L.: The migration-development nexus: Afghanistan case study. International Migration, 2002, Vol. 39, No. 6, pp. 85–101.

KARAGIANNIS, E.: Political Islam in Uzbekistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami, Europe-Asia Studies, Vol. 58, No. 2, 2006.

MASSEY, D. S., et al.: Causes of migration. In: The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism and Migration. Malden: Blackwell, 1997, pp. 257–268.

MEARNS, R.: Sustaining livelihoods on Mongolia's pastoral commons: Insights from a participatory poverty assessment. Development and Change, 2004, Vol. 35, No. 1, pp. 107–139.

POKU, N. K.; GRAHAM, D. T.: Population movements and human (in)security. In: GRAHAM, D. T.; POKU, N. K. (eds): Migration, Globalisation and Human Security. London: Routledge, 2000. ISBN 0-415-18436-3.

SMALL, I., BUNCE, N.: The Aral Sea disaster and the disaster of international assistance. Journal of International Affairs, 2003, Vol. 56, No. 2, pp. 59–73.

UNFPA: State of World Population 2004. The Cairo Consensus at Ten: Population, Reproductive Health and the Global Effort to End Poverty. United Nations Population Fund. New York, 2004. ISBN 0-89714-720-0.

YAO, S.: Economic growth, income inequality and poverty in China under economic reforms. The Journal of Development Studies, 1999, Vol. 35, No. 6, pp. 104–130.

¹⁾ To je jedna z příčin nízké ceny zboží vyváženého z Číny, kde si zaměstnavatelé mohou vybírat novou a levnou pracovní sílu z neutuchajících proudů migrace z venkova do měst.

²⁾ Pro potřeby tohoto článku bylo do regionu Střední Asie zařazeno pět postsovětských republik (Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán, Uzbekistán) a Afghánistán.

